

Poznámky úvodem

V NAŠEM kulturně historickém přehledu jsme dospěli do místa, kde si musíme připomenout starověk, jehož svérázné „znovuzrození“ dalo samo jméno celé epoše. Děje, které jsme vylíčili, by převratný dopad na národ a jeho vyzrávání měly i bez starověku a asi bychom si bez něho dovedli představit i větší-
nu dále líčených směrů duchovních; přesto jsou dosud popsané i dále vylíčené jevy působením antického světa na mnoho způsobů zabarveny, a i kdyby byla jejich podstata bez něho pochopitelná a nasnadě, přece se v životě projevují pouze spolu s ním a skrže něj. „Renesance“ by nebyla onou velikou světodějnou nutností, kdyby bylo možné od vlivu starověku abstrahovat. Na jedné věci však musíme trvat jako na hlavní tezi této knihy: starověk netriumfoval nad západním světem sám, ale v těsném spojení s duchem italského národa, který se k tomu nabízel. Volnost, již si přitom tento duch uchoval, nebyla rozdělena rovnoměrně, vždyť například v novolatinšské literatuře byla leckdy docela nepatrná; zato ve výtvarném umění a v mnoha dalších oblastech je nápadně velká a spojení mezi dvěma daleko od sebe ležícími kulturními epochami téhož národa se tudíž ve své svébytnosti ukazuje jako oprávněné i plodné.¹

Zbytek Západu si mohl zvolit dvojitou cestu: buď se velikému podnětu přicházejícímu z Itálie bránit, nebo si ho zčásti či celý osvojit; kde tak učinili, mohli si ušetřit pozdější nářek nad předčasným zánikem našich středověkých kulturních forem a představ. Vždyť kdyby se mohly bránit, byly by přežily. Kdyby byli elegičtí duchové, kteří se za nimi ohlížejí, nuceni strávit ve stře-

dověku být jen hodinu, jak rádi by se zase nadechli moderního vzduchu. Že za oněch velikých procesů tu a tam zamíkl některý jednotlivý ušlechtilý květ, aniž byl navěky uchován v tradici a poezii, je jisté; neznamená to však, že by celý ten velký přetod byl něčím nežádoucím. Podstatou tohoto celkového převratu je, že vedle církve, která dosud (ale už ne nadlouho) tmelila Západ, vzniklo nové, duchovní médium, které se rozšířilo z Itálie a určovalo životní atmosféru všech vzdělaných Evropanů. Největší výtka, kterou můžeme v tomto směru učinit, je nelidovost, propast, která se nyní nevyhnutelně rozevřela mezi vzdělanými a nevzdělanými lidmi celé Evropy. Tato výtka však pozbývá na závažnosti, když si uvědomíme, že se tuto propast nepodařilo překlenout ani dnes, přestože si jí jsme dobře vědomi. A nadto v Itálii nebyl tento rozdíl dlouho tak výrazný a neúprosný jako jinde. Vždyť největší umělec mezi italskými básníky Tasso koloval i rukama těch nejchudších.

Řeckofirmský starověk, který od 14. století zasahoval tak mocně do života Itálie jako východisko a zdroj kultury, jako životní cíl a ideál a zčásti i jako vědomý nový protiklad, tento starověk již dávno na různých místech ovlivňoval celý středověk, a to ne toliko v Itálii. Vždyť vzdělání, které razil Karel Veliký, bylo vlastně oproti barbarství 7. a 8. století renesancí a ani nic jiným být nemohlo. Stejně jako se později do románské architektury severu veřely vedle obecného základu forem zděděného ze starověku i některé konkrétní, přímo antické prvky, tak také veškerá klášterní učenost postupně vstřebala velikou masu látky antických autorů a počínaje Einhardem napodobovala i jejich styl.

Avšak na rozdíl od severněji položených zemí se v Itálii starověk opět probudil. Jakmile zde ustalo barbarství, přihlásila kterou oslavoval a chtěl reprodukovat. Mimo Itálii šlo o učenné, reflektované používání jednotlivých prvků antiky, v Itálii tože ten je vzpomínkou na vlastní velikost. Tomuto vývoji sil-

ně napomáhala snadná srozumitelnost latiny i množství dosud existujících vzpomínek a památek. Z ní a z opačného působení již pozměněného ducha germánsko-langobardských státních útvárů, z celoevropského fenoménu rytířství, z ostatních kulturních vlivů ze severu a z náboženství a církve vyrostl nový celek: moderní italský duch, jehož osudem bylo stát se určujícím vzorem pro celý Západ.

Jak, sotva skončilo období barbarství, výtvarné umění hledalo podněty v antice, lze dobře vidět například na toskánských stavbách 12. a sochařských dílech 13. století.^{1a} Paralely nechybějí ani v básnickém umění, zvláště můžeme-li předpokládat, že největší latinský básník 12. století, ten, který udával dokonce tón celému žánru tehdejší latinské poezie, byl Ital. To od něho pocházejí nejlepší díla tzv. *Carmine Butana*.² Rýmovanými strofami se jako nádherný proud vine nezkalené potěšení ze světa a jeho požitků, jejichž ochrannými génii jako by znovu byli anitíři bohové. Kdo je přečte jedním dechem, neubrání se pocitu, že zde hovoří Ital, nejspíš z Lombardie; pro tento předpoklad však existují i další konkrétní důvody.

Tyto latinské básně toulavých kleriků — *clerici vagantes* — 12. století jsou ovšem do jisté míry produktem celé Evropy, a to včetně své nápadné veliké frivolnosti; avšak ten, kdo složil zpěv *De Phyllide et Florá*³ a *Aestiuans interitus* atd., nejspíš ze severu nepocházel, stejně jako jenný pozorovatel a sybarita, od něhož pochází jímavá *Dum Dianae vitrea sero lampas ortiur*. Zde vidíme renesanci antického světového názoru, o to nápadnější, že se odráží ve středověkých rýmových formách. Existující práce z tohoto i z pozdějších staletí, jejichž autoři jako pečliví napodobitelé za sebou kladou hexametry a pentametry a neváhají je okořenit přísadou z latinské mytologie, a přece nepůsobí ani zdaleka tak antickým dojmem. V hexametrem psaných kronikách i v další produkci Guilielma Appula se často setkáváme s pečlivým studiem Vergilia, Ovidia, Lucana, Statia a Claudiana; jen sama antická forma je i nadále pouhou věcí učenosti, stejně jako antická látka u autorů kompendií na způsob Vincen-

ta z Beauvais či mytologa a alegorika Alana ab Insulis. Renesance však není napodobování kus po kuse a sbírání, ale znovuzrození, jak to skutečně spatřujeme v básních neznámého klerika z 12. století.

Velké, všeobecné zaujetí Italů starověkem však přišlo až se 14. stoletím. K tomu bylo nutné, aby se rozvinul městský židenní rovnost šlechticů a občanů; vzdělání celé společnosti, jež po něm prahla a měla na ně čas i zbytné prostředky. Avšak vzdělání, sotvaže se oprostilo od fantastického světa středověku, nemohlo hned dospět pouhou empirií k poznání fyzického i duchovního světa, ale potřebovalo vůdce, a jako takový se bízela klasický starověk usilující o objektivní pravdu a vnášející světlo do všech oblastí ducha. S vděčností a obdivem od něho přejímali formu i látku; však také byl hlavním předmětem každého vzdělání.⁴ Takovému vývoji byly příznivé i celkové poměry v Itálii; od pádu Hohenštaufů středověké císařství buď na Itálii rezignovalo, nebo se samo nedokázalo udržet; papežové přesídlili do Avignonu; většina reálných mocností přítomných v Itálii byla založena na násilí a nelegitimitě; duch probuzený k vědomí však byl právě ve fázi hledání nového, stabilního ideologického světovládání. O jejich praktickou realizaci se dokonce pokusil Cola di Rienzi. Při způsobu, jakým se ale zejména během svého prvního tribunálu tohoto úkolu chopil, musel tento pokus nutně skončit jen podivnou komedií, nicméně pro národní citění nebyla vzpomínka na starý Řím rozhodně bezcenným pojmem. Výzbrojen t touto obnovenou kulturou se Italové skutečně cítili jako nejpokročilejší národ na světě.

Naším úkolem⁵ je nyní zachytit tento duchovní pohyb ne jména v jeho úplnosti, ale alespoň v jeho vnějších obrysech a ze-

První kapitola

Řím, město zřícenin

PŘEDEVŠÍM samo město Řím se nyní těšilo jinému druhu posvátné úcty než v časech, kdy byla napsána *Mirabilia Romae* a historické dílo Viléma z Malmesbury. Fantazie zbožného poutníka či obdivovatele zázraků anebo hledače pokladů usťpuje představitelosti historika a vlastence. V tomto smyslu rozuměje Dantovým¹ slovům: „Kameny římských zdí si zaslouží úcty a země, na níž je město postaveno, je úctyhodnější, než lidé říkají.“ Kolosální nával na jubileích zanechává ve vlastní literatuře zbožnou vzpomínku jen nepatrnou; největší zisk jubilea roku 1300 lze spařovat v rozhodnutí Giovanniho Villaniho napsat dějiny, k tomu ho vedl pohled na zříceniny Říma a vzpomínky, které si odvezl domů. Petrarca nám ještě podává svědeckví o smýšlení rozděleném mezi klasický a křesťanský starověk: vypráví, jak častokrát vystoupil s Giovannim Colonnou na velikou klenbu Diokleciánových lázní,² zde, v čistém vzduchu, v naprostém tichu, s úchvatným rozhledem do dále, spolu hovořili ne o obchodu, domácích záležitostech či politice, ale — s pohledem upřeným na okolní zříceniny — o historii, přičemž Petrarca vystupoval jako zastánce starověku, Colonna spíše křesťanství; hovořili také o filozofii a průkopnických uměních. Jak často od té doby probouzel tento svět zřícenin historickou kontemplaci, až po Gibbona a Niebuhr!³ Stejný pocit sdílí také Fazio degli Uberti ve svém *Dittamondo* zvěřejněném kolem roku 1360, smyšleném vizionářském cestopisu, v němž ho doprovází starověký geograf Solinus, stejně jako Vergilius doprovázel Danta. Stejně jako navštívil Bari, aby uctilí svatě-